

Mr. sc. Osman SUŠIĆ

Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu

E-mail: osman.susic@fpn.unsa.ba

Pregledni rad/Review article

UDK/UDC: 94(497:497.6)"1937/1945" (093)

32:321:323.1(497.6)"1937/1945"

BOSNA I HERCEGOVINA U KONCEPCIJAMA SRPSKOG KULTURNOG KLUBA

Apstrakt: *Ovaj rad obuhvata period od 1937. do 1945. godine, period nastanka i djelovanja Srpskog kulturnog kluba. U radu će se govoriti o političkim prilikama u Kraljevini Jugoslaviji u kojima dolazi do nastanka Srpskog kulturnog kluba, kao i o osnovnim programskim ciljevima i njegovom djelovanju u Bosni i Hercegovini. Poseban akcenat u radu će biti na period Drugog svjetskog rata na prostorima Bosne i Hercegovine i nekadašnje zajedničke države i djelovanje Srpskog kulturnog kluba u Drugom svjetskom ratu. Rad i ostvarenje programskih ciljeva Srpskog kulturnog kluba u uslovima Drugog svjetskog rata će biti predstavljen kroz rad Izbjegličke vlade u Londonu i djelovanje Ravnogorskog četničkog pokreta na prostorima Bosne i Hercegovine i nekadašnje zajedničke države.*

Srpski kulturni klub je formiran kao oblik političkog udruživanja i djelovanja, u čiji sastav su ušli političari, javni radnici, naučnici, pripadnici raznih političkih organizacija, predstavnici državnih i paradržavnih organa i organizacija, pod parolom „Srbi na okup“. Klub je djelovao kao jedinstvena i homogena organizacija, bez obzira na sastav članstva, sa ciljem spašavanja Srbije i srpstva. To je najjasnije izražavalo njegovu cjelokupnu djelatnost, sastav i stepen uticaja na državnu politiku. U Klubu su raspravljana najvažnija pitanja državne odnosno srpske nacionalističke politike za račun Vlade, te je klub imao razgranatu mrežu odbora i više glasila.¹

Za prvog predsjednika Srpskog kulturnog kluba bio je izabran profesor i rektor Beogradskog univerziteta dr. Slobodan Jovanović. On je bio idejni tvorac ove organizacije (i izložio je osnovne zadatke i ciljeve Kluba). Potpredsjednici su bili dr. Nikola Stojanović i dr. Dragiša Vasić, a dr. Vasa Čubrilović sekretar. Dr. Stevan Moljević je bio predsjednik odbora Srpskog kulturnog kluba za Bosansku krajinu sa sjedištem u Banja Luci. Prema Diniću inicijativu za formiranje Srpskog kulturnog kluba su dali bosansko – hercegovački Srbi dr. Nikola Stojanović, dr. Vladimir Čorović, dr. Vladimir Grčić i dr. Slobodan Jovanović.²

¹ Hamdija Šarkinović, *Bošnjaci od Načertanija do Memoranduma*, Matica Bošnjaka Crne Gore, Podgorica 2012, 225. (dalje: H. Šarkinović, *Bošnjaci od Načertanija*).

² Ljubodrag Dimić, *Kulturna politika u Kraljevini Jugoslaviji, 1918-1941(I – III)*, Stubovi kulture,

Djelovanje Srpskog kulturnog kluba možemo podijeliti na dvije etape. Prvu od osnivanja 1936. godine pa do potpisivanja sporazuma Cvetković – Maček, i drugu od 1939. do 1941. godine. Program Srpskog kulturnog kluba je bio zbir velikosrpskih programa svih značajnijih političkih partija koje su djelovale u Srbiji uz pomoć državnih institucija. Ciljevi Srpskog kulturnog kluba su uglavnom bili: ekspanzionistička politika širenja srpske vlasti na susjedne krajeve, osporavanje nacionalnog identiteta svim drugim jugoslovenskim narodima i ostvarivanja prava na samoopredjeljenje. Programski ciljevi Srpskog kulturnog kluba su bili propagiranje velikosrpske ideologije. Srpski kulturni klub je programom o Velikoj Srbiji i svojom djelatnošću postao nosilac najekstremnijih srpskih nacionalističkih stremljenja.

Nakon sporazuma Cvetković – Maček iz augusta 1939. godine, Srpski kulturni klub je zahtjevao reviziju donesenih rješenja, izjašnjavajući se za srpsko – hrvatski sporazum koji bi počivao na etničkim, historijskim ili privredno – geografskim principima. Usvajanje jednog od tih načela trebalo je važiti za cijelo područje na kojem su živjeli Srbi. Pododbori Srpskog kulturnog kluba u Bosni i Hercegovini imali su prvenstveni zadatak da rade na isticanju njenog srpskog karaktera, a nakon sporazuma Cvetković – Maček na formiranju svijesti da cijela Bosna i Hercegovina treba da uđe u srpsku teritorijalnu jedinicu. Uz istaknutu parolu „Gde god je Srba – tu je Srbija“, srpski narod u Bosni i Hercegovini označavan je za „budnog čuvara srpske narodne svesti.“³

Rukovodstvo i većina članova Srpskog kulturnog kluba je pristupila četničkom pokretu kao nacionalni ideolozi Draže Mihailovića. Politika militantnog srpskog velikodržavnog programa i srpskog nacionalizma Srpskog kulturnog kluba prihvaćena je kao program četničkog pokreta Draže Mihailovića. Neki od najznačajnijih saradnika Draže Mihailovića pripadali su Srpskom kulturnom klubu. Glavni politički ciljevi četničkog pokreta formulisani su u nekoliko programskih dokumenata. Polazna tačka u njima je bila ideja vodilja o „Velikoj i homogenoj Srbiji“, koja se temeljila da Srbi trebaju biti vodeća nacija na Balkanu.⁴

Ključne riječi: *Bosna i Hercegovina, Drugi svjetski rat, Izbjeglička vlada, Kraljevina Jugoslavija, Ravnogorski četnički pokret, Srpski kulturni klub.*

Beograd 1997, 508. (dalje: Lj. Dimić, *Kulturna politika u Kraljevini Jugoslaviji*).

3 Safet Bandžović, *Koncepcije Srpskog kulturnog kluba o preuređenju Jugoslavije (1937-1941), Prilozi*, br. 30, Institut za istoriju Sarajevo, Sarajevo 2001, 175-176. (dalje: S. Bandžović, *Koncepcije SKK*).

4 S. Bandžović, *Koncepcije SKK*, 186-187.

BOSNIA AND HERZEGOVINA IN SERBIAN CULTURAL CLUB CONCEPTS

Abstract: *This paper covers the period from 1937 to 1945, the period of the establishment and works of the Serbian Cultural Club. The paper will discuss the political circumstances in the Kingdom of Yugoslavia in which Serbian Cultural Club was founded, as well as the program goals and its activities in Bosnia and Herzegovina. Special emphasis will be put on the period of the Second World War in the Bosnia and Herzegovina and the former common state and the activities of the Serbian Cultural Club in the Second World War. The work and achievement of the program goals of the Serbian Cultural Club in the Second World War will be presented through the work of the Exile Government in London and the activities of the Chetniks Movement in the Bosnia and Herzegovina and the former common state.*

The Serbian Cultural Club was formed as a form of political association and activity, which included politicians, public workers, scientists, members of various political organizations, representatives of state and parastate bodies and organizations, under the slogan "Serbs for Reunion". The club acted as a unique and homogeneous organization, regardless of the composition of the membership, with the goal of saving Serbia and Serbs. This most clearly expressed his overall activity, composition and degree of influence on state policy. The most important issues of state or Serbian nationalist policy for the interest of the Government were discussed in the Club, so the club had an extensive network of boards and several media.

Professor and Rector of the University of Belgrade, Dr. Slobodan Jovanović, was elected the first president of the Serbian Cultural Club. He was the ideological creator of this organization (and he set out the basic tasks and goals of the Club). The vice presidents were Dr. Nikola Stojanović and Dr. Dragiša Vasić, and Dr. Vasa Čubrilović the secretary. Dr. Stevan Moljević was the president of the board of the Serbian Cultural Club for the Bosnian Krajina, based in Banja Luka. According to Dinić, the initiative for the formation of the Serbian Cultural Club was given by Bosnian-Herzegovinian Serbs Dr. Nikola Stojanović, Dr. Vladimir Čorović, Dr. Vladimir Grčić and Dr. Slobodan Jovanović.

The activities of the Serbian Cultural Club can be divided into two stages. The first from its founding in 1936 until the signing of the Cvetković-Maček agreement, and the second from 1939 to 1941. The program of the Serbian Cultural Club was a sum of Greater Serbia programs of all major political parties that operated in Serbia with the help of state institutions. The goals of the Serbian Cultural Club were mainly: expansionist policy of expanding Serbian rule to neighboring areas, denying the national identity of all other Yugoslav nations

and exercising the right to self-determination. The program goals of the Serbian Cultural Club were to propagate Greater Serbian ideology. With its program about Greater Serbia and its activities, the Serbian Cultural Club has become the bearer of the most extreme Serbian nationalist aspirations.

After the Cvetković-Maček agreement of August 1939, the Serbian Cultural Club demanded a revision of the agreement, calling for a Serbo-Croatian agreement based on ethnic, historical or economic-geographical principles. The adoption of one of these principles was to apply to the entire area inhabited by Serbs. The subcommittees of the Serbian Cultural Club in Bosnia and Herzegovina had the primary task of working to emphasize its Serbian character, and after the Cvetković-Maček agreement to form awareness that the whole of Bosnia and Herzegovina should enter the Serbian territorial unit. With the prominent slogan "Wherever there are Serbs - there is Serbia", the Serbs in Bosnia and Herzegovina were marked as the "vigilant guardian of the Serbian national consciousness".

The leadership and most of the members of the Serbian Cultural Club joined the Chetnik movement as Draža Mihailović's national ideologues. The policy of the militant Greater Serbia program and Serbian nationalism of the Serbian Cultural Club was accepted as the program of Draža Mihailović's Chetnik movement. Some of Draža Mihailović's most important associates belonged to the Serbian Cultural Club. The main political goals of the Chetnik movement are formulated in several program documents. The starting point in them was the idea of a "Greater and Homogeneous Serbia", which was based on the idea that Serbs should be the leading nation in the Balkans.

Key words: *Bosnia and Herzegovina, Second world war, Exile government, The Chetnik movement, Serbian Cultural Club.*

Političke prilike u Kraljevini Jugoslaviji u kojima dolazi do nastanka Srpskog kulturnog kluba

Kraljevina SHS je nastala 01. 12. 1918. godine, kada je delegacija Narodnog vijeća SHS umjesto ranije dogovorenog „Naputka“, koji je zagovarao federalno državno uređenje, predalo adresu regentu Aleksandru Karađorđeviću kojim ga poziva da u ime kralja Petra I preuzme vlast u čitavoj državi. Na osnovu ove adrese regent Aleksandar je odgovorio proklamacijom kojom je u ime Petra I proglasio ujedinjenje Kraljevine Srbije sa Državom SHS u jedinstveno Kraljevstvo SHS.

U prvodecembarskom aktu se nisu našli osnovni zahtjevi iz Naputka Narodnog vijeća SHS od 24. 11. 1918. godine, koji su predstavljali uslove za ujedinjenje, posebno tačka koja je predviđala da konačnu organizaciju nove države odredi sveopšta narodna skupština Srba, Hrvata i Slovenaca kvalifikovanom

većinom, odnosno dvotrećinskom većinom glasova. Uz ogromne vanjske ali i unutrašnje pritiske i izoliranost u pogledu dogovora sa Zagrebom članovi delegacije su morali odustati od ovih uslova i izmijeniti svoj Naputak. Proglašenjem ujedinjenja regent Aleksandar i srpska buržoazija su preduhitrili rješavanje osnovnih pitanja zajedničke države, uskraćujući time budućoj skupštini karakter suverene ustanove.

Prva vlada Kraljevine SHS je proglašena ukazom regenta 20. 12. 1918. godine, na čelu te vlade se nalazio Stojan Protić iako je prvobitno predsjednik vlade trebao biti vođa Radikalne stranke Nikola Pašić. Vlada je brojala 20 članova ili po nacionalnom sastavu 13 Srba, 4 Hrvata, 2 Slovenca i 1 Bošnjak. Sastav ovakve vlade je govorio i da je srpska buržoazija dobila prednost u novoj državi, što je izazvalo veliko protivljenje buržoazija ostalih nacija, a posebno hrvatske.⁵

Prvodecembarskim aktom ujedinjenja Bosna i Hercegovina je ušla u sastav Kraljevine SHS, ali je privremeno zadržala neke oblike državnosti. Glavni odbor Narodnog vijeća za Bosnu i Hercegovinu je prestao sa radom 31. 12. 1918. godine, a Narodna vlada Bosne i Hercegovine 31. 01. 1919. godine i umjesto nje je formirana Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu koja je umjesto dotadašnjih 10 povjerenstava imala samo 4 i bila je podređena centralnoj vladi u Beogradu. Profesor Ibrahimagić s pravom tvrdi da čin ulaska Bosne i Hercegovine u Kraljevinu SHS nije bio dobrovoljan kao što žele prikazati velikosrpski historičari, nego da je to u biti čin nelegitimnog prisajedinjenja. Narodno vijeće za Bosnu i Hercegovinu nije imalo legitimitet da odlučuje u ime bosanskohercegovačkog stanovništva o ujedinjenju sa Kraljevinom Srbijom i Crnom Gorom.

Narodnom vijeću je vlast predao posljednji austrougarski upravitelj u Bosni i Hercegovini general Stjepan Sarkotić, što se u historiografiji naziva „prevratom“. Ovako dobijena vlast je omogućavala Narodnom vijeću samo da privremeno upravlja zemljom, do održavanja zasijedanja Bosanskog sabora, izabranog prema Usatvu iz 1910. godine, a u ovom periodu mu je bilo onemogućeno djelovanje. Narodno vijeće nije imalo pravo da u „ime naroda“ odlučuje o ujedinjenju ili o nekom drugom trajnom i sudbinskom pitanju zemlje, jer o tome narod nije na demokratski način izrazio svoju volju, odonosno dao privolu.⁶ Također treba istaći da Bošnjaci nisu bili dovoljno zastupljeni u radu narodnih vijeća i Narodnoj vladi u Sarajevu. U Narodnom vijeću SHS u Zagrebu u početku nije bilo Bošnjaka i naknadno su kooptirna dva člana nakon protesta bošnjačkih političara, U Narodnom vijeću za Bosnu i Hercegovinu u Sarajevu od 25 članova bilo je samo 5 Bošnjaka, a u Narodnoj vladi samo jedan.

Jedna od glavnih karakteristika ovoga perioda su ubistva Bošnjaka na genocidnoj osnovi, pljačka i uništavanje bošnjačke imovine. Bosna i Hercegovina se našla na udaru velikosrpske politike. U periodu 1918-1921. godine desilo se prema bošnjačkim izvorima 2.000 pojedinačnih ubistava lica bošnjačke

5 Omer Ibrahimagić, *Državnopravni i politički razvitak Bosne i Hercegovine*, VKBI, Sarajevo 2009, 214. (dalje: O. Ibrahimagić, *Državnopravni o politički razvitak BiH*).

6 O. Ibrahimagić, *Državnopravni o politički razvitak BiH*, 215.

nacionalnosti od strane Srba. U svakom ubistvu su ustanovljeni i počinilac i žrtva, ali nijedan počinilac zločina, samo zato što je Srbin, a žrtva musliman, nije odgovarao za ubistvo.⁷ Najveći broj ubistava i pljački se dešavao u pograničnim područjima sa Srbijom i Crnom Gorom i u Sandžaku. Mehanizmi velikosrpske nacionalističke usmjerenosti prema Bosni i Bošnjacima bili su smišljeni, razrađeni i ustrajni i provodili su se sa krajnjom bestijalnošću. Izvor namjerno održavanog bezvlašća u Bosni su bili pljačka i nasilno zaposjedanje bošnjačke zemlje od Srba, tako da se preobrazba vlasničkih i zemljišnih odnosa doista i desila, i to u plamenu bošnjačkih kuća. Zemlja se nasilno oduzimala, obeštećenja i zakupnine na nju nisu plaćani, a vlasnici zemlje su ubijani, protjerivani ili zaplašivani. Sustavno vršena pljačka i nasilna pretvorba vlasništva praćena torturom, paljevinom imanja i ubistvima državne ustanove nisu uopšte sprečavale. Istina ona nije ni poticana ali se dešavala prećutno sa znanjem najvećih razina vlasti, što znači da je jednim dijelom i tolerirana.⁸

O svim zločinima nad Bošnjacima bila je obaviještena i vlada u Beogradu. Predsjednik Zemaljske vlade je ministarstvu unutrašnjih poslova slao izvještaje o stanju javne sigurnosti u zemlji. U tim izvještajima se najviše govorilo o stradanju Bošnjaka. Ta stradanja su predstavljala jednu od osnovnih karakteristika cjelokupnog života i stanja u Bosni i Hercegovini u prvih deset godina poslije Prvog decembra.⁹

Bošnjaci su se ispočetka pojedinačno žalili i tražili ličnu i imovinsku zaštitu od svih mjerodavnih institucija. O ovim zločinima i teškom položaju Bošnjaka se čulo i izvan tadašnjih granica Kraljevine SHS, za to je bio najzaslužniji intervju kojeg je dao tadašnji reisul – ulema Džemaludin ef. Čaušević, dopisniku pariškog lista *Le Temps*, Charlesu Rivetu, u kojem je reisul – ulema govorio o teškom položaju Bošnjaka i zločinima koji su izvršeni nad njima. Intervju je zabrinuo srpske vladajuće krugove, te je ministar Pribičević od predsjednika Zemaljske vlade Atanasija Šole zahtjevao da reisul – ulema demantuje izjave date pariškom listu ili da mu se u suprotnom predloži penzionisanje. Predsjednik Zemaljske vlade Šola je odgovorio da je to nemoguće, jer su svi navodi koje je reisul – ulema rekao bili potpuno tačni.

Teške ekonomske, socijalne i političke prilike u kojima su se našli Bošnjaci nakon ujedinjenja, uvjetovale su potrebu političkog organizovanja. Na političko organizovanje Bošnjaka početkom 1919. godine bitno su uticala tri faktora. Prvi je bio već spomenuti opći i masovni napad na živote i imovinu muslimanskog stanovništva gotovo u čitavoj Bosni i Hercegovini, Sandžaku i dijelovima

7 Šaćir Filandra, *Bošnjačka politika u XX stoljeću*, Sejtarija, Sarajevo 1998, 57. (dalje: Š. Filandra, *Bošnjačka politika*).

8 Š. Filandra, *Bošnjačka politika*, 58.

9 Mustafa Imamović, *Historija Bošnjaka*, BZK Preporod, Sarajevo 1997, 490. (dalje: M. Imamović, *Historija Bošnjaka*).

Crne Gore. Druga dva faktora su bila ugroženost agrarnih interesa bošnjačkih zemljoposjednika i veoma mala zastupljenost Bošnjaka u organima vlasti, osnovanim u Bosni i Hercegovini i novoj državi tokom procesa ujedinjenja Prvog decembra 1918. godine i neposredno poslije toga.¹⁰

Nakon izglasavanja Vidovdanskog ustava Bosna i Hercegovina je ostala jedina od svih bivših teritorijalno historijskih cjelina ostala cjelovita. 135. član Vidovdanskog ustava je izražavao činjenicu da je još od ranog južnoslovenskog srednjeg vijeka postojao i postoji državno – pravni odnosno političko teritorijalni – kontinuitet Bosne i Hercegovine.¹¹

Samo izglasavanje Ustava je upriličeno na Vidovdan 28. 6. 1921. godine čime se i na taj način htjela pokazati srpska prevlast u državi. Za ustav je glasalo 223 poslanika od 258 koliko ih je učestvovalo u radu skupštine dok 158 poslanika nije ni učestvovalo u radu skupštine. Vidovdanskim su ustavom ozakonjeni: nacionalni unitarizam; državni centralizam; monarhijski oblik vladavine; ograničeni parlamentarizam i privatno-vlasnički ekonomski poredak.

Položaj Bošnjaka i nakon izglasavanja Vidovdanskog ustava i ulaska JMO u vlast nije se promjenio osim što se smanjio broj ubistava Bošnjaka, nastavljeno je sa maltretiranjima, napadima i pljačkama bošnjačkog stanovništva. Većinu obaveza koju je preuzela prema JMO – i vlada nije ispunila postavilo je pitanje ostanka JMO-e u vladi. Osnovni problem je ležao u nepoštivanju 135. člana Vidovdanskog ustava koji je garantovao cjelovitost Bosne i Hercegovine. Članom 134. Vidovdanskog ustava, predviđeno je da se zatečene pokrajinske uprave zadrže dok se ne donese zakon o podjeli zemlje na oblasti, okruge i općine, kako je to određeno članom 95. Ustava. U tom smislu Zemaljska vlada Bosne i Hercegovine obavljala je poslove iz svog djelokruga sve do 21. 07. 1921. godine, kada je uspostavljena Pokrajinska uprava za Bosnu i Hercegovinu. Radilo se, ustavri, o običnom preimenovanju, jer je tadašnji i ujedno posljednji predsjednik Zemaljske vlade Nikola Đurđević, nakon formalnog podnošenja ostavke, odmah kraljevim dekretom imenovan za Pokrajinskog namjesnika za Bosnu i Hercegovinu.

Narodna skupština je 26. 04. 1922. godine konačno donijela *Zakon o oblasnoj i sreskoj samoupravi* kojim je bila predviđena podjela države na 33 oblasti. Dotadašnji okruzi u Bosni i Hercegovini su u skladu sa članom 135. Vidovdanskog ustava automatski postali oblasti: tuzlanska, sarajevska, hercegovačka (mostarska), travnička, vrbaška (banjalučka) i bihaćka.¹² Ovaj zakon o podjeli zemlje na oblasti kada je došao na dnevni red u Skupštini doveo je do raskola u poslaničkom klubu JMO-a. Dio poslanika je htio podržati vladni prijedlog to su bili prosrpski orjentirani poslanici predvođeni Ibrahimom ef. Maglajlićem i u poslaničkom klubu su imali većinu, dok su poslanici predvođeni dr. Mehmedom Spahom, koji je podnio ostavku na ministarsko mjesto, odbili prihvatiti ovaj prijedlog zakona i imali su većinu u centrali stranke.

¹⁰ M. Imamović, *Historija Bošnjaka*, 492.

¹¹ *Isto*, 499.

¹² *Isto*, 500.

Nakon izbora za Ustavotvornu skupštinu, pa do uvođenja Šestojanuarske diktature 1929, još su u tri maha održani parlamentarni izbori: u martu 1923, u februaru 1925, i u septembru 1927. godine iako je poslanički mandat trajao 4 godine. Ovi česti izbori nisu dali nikakve rezultate u smislu neke političke stabilizacije u državi. Na svim ovim izborima JMO je potvrdila svoj položaj vodeće stranke među Bošnjacima. U periodu od 1923-1927. godine JMO je uglavnom bila u opoziciji. Nakon atentata u skupštini iz 1928. godine¹³ sve je bilo spremno da Kralj umjesto pseudoparlamentarizma uvede diktaturu. Kralj Aleksandar Karađorđević 06. 01. 1929. godine ukida Vidovdanski ustav, raspušta parlament i uvodi diktaturu, koja se u historiografiji naziva „Šestojanuarska diktatura“. Kralj Aleksandar je 3. 10. 1929. godine, donio novi *Zakon o nazivu i podjeli države*. Ovim zakonom kralj Aleksandar je promjenio naziv države iz Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca u Kraljevina Jugoslavija, a teritoriju države podijelio na 9 banovina, upravo ovim činom Bosna i Hercegovina je po prvi puta u svojoj historiji razbijena kao teritorijalna i historijska cjelina, teritorija Bosne i Hercegovine je podijeljena na četiri banovine: Drinska, Primorska, Vrbaska i Zetska.

U tri od četiri banovine srpsko i crnogorsko stanovništvo je bilo u većini, dok je u Primorskoj banovini u većini bilo hrvatsko stanovništvo. Samo je Vrbaska banovina svom svojom površinom bila na teritoriju Bosne i Hercegovine. Milan Srškić radikalski prvak iz Sarajeva je imao dosta udjela u samom formulisanju *Zakona o nazivu i podjeli Kraljevine*, gdje su njegovi antimuslimanski stavovi doprinijeli rasparčavanju Bosne i Hercegovine. O Srškićevim antimuslimanskim antibosanskim stavovima svjedoči i Ivan Meštrović koji je zabilježio sljedeće: *Sreo sam ga na ulici (Srškića) i upitao, zašto je Bosna podijeljena na dvoje. On mi je odgovorio: - Radi Turkuša. Ja ne mogu u Bosni gledati minarete, oni moraju da nestanu*.¹⁴

Ključni problem Kraljevine Jugoslavije kao nefunkcionalne države su bili strogo centralističko uređenje države sa dominacijom srpskog stanovništva i neriješeno nacionalno pitanje. Oktroisani ustav iz 1931. godine nije donio ništa novoga i postavljalo se pitanje preuređenja države o čemu su svoje stavove iznijeli Seljačko – demokratska koalicija kroz Zagrebačke punktacije 1932. godine i JMO 1933. godine kroz Sarajevske punktacije u kojim se osudilo centralističko uređenje Kraljevine Jugoslavije i zahtijevalo poštivanje ravnopravnosti historijsko-političkih jedinica među kojima i Bosne i Hercegovine kao ravnopravne članice. Zbog sarajevskih punktacija, predsjednik JMO – a dr. Mehmed Spaho je osuđen na kaznu zatvora od 20 dana.

13 Atentat u Narodnoj skupštini 1928. godini, dogodio se je 20. lipnja 1928. godine kada je u Narodnoj skupštini Kraljevine Jugoslavije u Beogradu izvršen atentat na vođe i zastupnike Hrvatske seljačke stranke, Stjepana Radića, Pavla Radića, Đuru Basarička, Ivana Pernara i Ivana Grandu. Atentat je izvršio zastupnik Narodne radikalne stranke, Puniša Račić.

14 Ivan Meštrović, *Uspomene na političke ljude i događaje*, Matica Hrvatska, Zagreb 1969, 212.

Do pojave fašizma i nacizma u Italiji i Njemačkoj dolazi uslijed nezadovoljstva rezultatima Prvog svjetskog rata i odlukama Versajske mirovne konferencije. Obje države su zagovarale ideju novog evropskog poretka i smatrale su da im Evropa pripada u potpunosti. Njemačkoj bi pripala većina evropskog kontinenta, a Italiji prostor Sredozemnog mora, a prostor jugoistočne Evrope je ulazio u domen interesa obiju država. Kraljevina Jugoslavija je dijelila granicu sa državama koje su imale teritorijalne pretenzije na njen teritorij i koje su podržavale rad nacionalističkih i terorističkih organizacija u zemlji i emigraciji, a od „Anschlussa“ Austrije 1938. godine Kraljevina Jugoslavija počinje dijeliti granicu i sa Hitlerovom Njemačkom. Sve ove činjenice su zahtijevale što brže rješenje nacionalnog pitanja u Kraljevini Jugoslaviji. Namjesnik knez Pavle Karađorđević je marta imenovao Dragišu Cvetkovića za mandataru nove vlade i naložio mu da sklopi sporazum sa vođom Hrvatske seljačke stranke dr. Vlatkom Mačekom.

Sporazum je potpisan 26. 08. 1939. godine, i u historiografiji je poznat kao „Sporazum Cvetković – Maček“, sam sporazum je prividno riješio nacionalno pitanje u Kraljevini Jugoslaviji i predviđao je formiranje koalicione vlade i Banovine Hrvatske. Sporazumom je predviđeno da 13 srezova iz Bosne i Hercegovine uđe u sastav Banovine Hrvatske, dok je veći dio Bosne i Hercegovine ostao u okvirima Drinske, Vrbaske i Zetske banovine, politički potčinjen Beogradu. U kreiranju ovog sporazuma nisu učestvovali muslimanski političari. Bosna i Hercegovina je Sporazumom Cvetković - Maček podijeljena između Bograda i Zagreba.

Protiv sporazuma Cvetković - Maček je bilo cjelokupno muslimansko stanovništvo Bosne i Hercegovine što je dovelo i do formiranja Pokreta za autonomiju Bosne i Hercegovine.¹⁵ Muslimanski političari su predložili formiranje „Bosanske Banovine“. I u Srbiji, pogotovo među intelektualnom elitom, je vladalo nezadovoljstvo sporazumom Cvetković – Maček. Sporazum je uticao na zbližavanje srpskih, društvenih, kulturnih i političkih krugova i u takvim društveno – političkim uslovima dolazi do formiranja Srpskog kulturnog kluba u Beogradu koji je okupljao srpsku intelektualnu elitu, koja je zastupala stav, da u Jugoslaviji pored hrvatskog pitanja postoji i srpsko nacionalno pitanje, koje je jedino moguće riješiti formiranjem srpske banovine koja bi oživotvorila ideju Velike Srbije u okviru jugoslovenske države.

¹⁵ Više o ovome vidjeti: Dana Begić, Pokret za autonomiju Bosne i Hercegovine u uslovima sporazma Cvetković - Maček, *Prilozi*, br. 2, Institut za istoriju Sarajevo, Sarajevo 1967, 177-185.

Nastanak Srpskog kulturnog kluba i osnovni programski ciljevi Srpskog kulturnog kluba

Osnivačka skupština Srpskog kulturnog kluba je održana decembra 1936. godine. Na osnivačkoj skupštini je donesena odluka o osnivanju Kluba i dato ovlaštenje dr. Slobodanu Jovanoviću, Dragiši Vasići i dr. Nikoli Stojanoviću da izrade službena pravila i da ih podnesu na odobrenje i potvrdu. Ministarstvo unutrašnjih poslova Kraljevine Jugoslavije je 15. 1. 1937. godine odobrilo pravila i rad Srpskog kulturnog kluba.

Dragiša Vasić srpski pisac i advokat je dan poslije 16. 01. 1937. godine u svojoj kancelariji u Beogradu okupio novinare iz Beograda, Ljubljane i Zagreba i predao im prvu zvaničnu izjavu Srpskog kulturnog kluba. U izjavi je pisalo da je cilj Srpskog kulturnog kluba „negovanje srpske kulture u okviru jugoslovenstva“ i da se u slučaju Kluba kultura uzima u najširem mogućem smislu. Dalje je u izjavi stajalo da Srpski kulturni klub, „nije i ne može biti upravljen ni protiv hrvatske ni protiv slovenačke kulture, pošto se njihove kulturne akcije međusobno ne isključuju.“¹⁶

Prva redovna skupština Srpskog kulturnog kluba je održana 04. 02. 1937. godine u palati beogradske Izvozne banke. Među prisutnima je najviše bilo profesora Beogradskog univerziteta uključujući i pet rektora Beogradskog univerziteta, također skupu su prisustvovali i vodeći akademici Srpske kraljevske akademije.¹⁷ Na prvoj redovnoj skupštini Srpskog kulturnog kluba je izabrano i rukovodstvo kluba. Za prvog predsjednika skupštine i upravnog odbora Srpskog kulturnog kluba bio je izabran profesor i rektor Beogradskog univerziteta dr. Slobodan Jovanović¹⁸.

On je bio idejni tvorac ove organizacije i izložio je osnovne zadatke i ciljeve Kluba. Potpredsjednici su bili dr. Nikola Stojanović i dr. Dragiša Vasić, a dr. Vasa Čubrilović sekretar. Dr. Stevan Moljević je bio predsjednik odbora Srpskog kulturnog kluba za Bosansku krajinu sa sjedištem u Banja Luci. Među osnivačima su bila dvadeset i dva univerzitetska profesora, nekoliko ministara i pomoćnika ministara, čelnici industrijskih i bankarskih asocijacija, predsjednici Kasacionog, Apelacionog suda i Okružnog suda za Beograd, dva generala u penziji, zatim istaknuti advokati, kulturni radnici, poznati umjetnici, arhitekta, ljekari, inženjeri i trgovci. Srpski kulturni klub je u svojim redovima okupljao srpsku političku, kulturnu i intelektualnu elitu.¹⁹ Osim izbora rukovodstva, na prvoj redovnoj

16 Pero Simić, *Iskušenja srpske elite. Dokumenta o radu Srpskog kulturnog kluba*, Službeni glasnik i Filip Višnjić, Beograd 2006, 11. (dalje: P. Simić, *Iskušenja srpske elite*).

17 P. Simić, *Iskušenja srpske elite*, 12-13.

18 Slobodan Jovanović bio je srpski pravnik, historičar, književnik i političar, potpredsjednik vlade Kraljevine Jugoslavije (27. mart 1941 - 11. januar 1942), predsjednik izbjegličke vlade Kraljevine Jugoslavije (11. januar 1942 - 26. jun 1943) u Londonu, profesor Beogradskog univerziteta (1897-1940), predsjednik Srpske kraljevske akademije, rektor Beogradskog univerziteta, profesor javnog prava i dekan Pravnog fakulteta u Beogradu.

19 Upravni odbor kluba činili su Slobodan Jovanović, privrednik dr. Vladimir Đorđević, sudija Kasacionog suda dr. Danilo Danić, Dragiša Vasić, trgovac dr. Kosta Popović, odvjetnik dr. Nikola

skupštini Srpskog kulturnog kluba su usvojeni i zvanična dokumenta Kluba: Pravila srpskog kulturnog kluba, Srpski kulturni klub Beograd – dokument u kojem su se nalazila imena osnivača Srpskog kulturnog kluba i imena članova upravnog i nadzornog odbora i dokument koji je nosio naziv O zadatcima Srpskog kulturnog kluba.

Klub je za jedan od glavnih ciljeva postavio formiranje Saveza srpskih kulturnih društava. Na ovome zasjedanju je definiran i jedan od glavnih ciljeva Srpskog kulturnog kluba, koji je glasio: *Radnja Srpskog kulturnog kluba može biti naročito korisna u onim graničnim oblastima koje su po svom geografskom položaju izložene tuđinskim uticajima, i u kojima je srpstvo najpouzdanija brana protiv tuđinskih nadiranja. Uspeh srpske kulture u tim oblastima bila bi dobit za celu državu.*²⁰ Upravo je ostvarenje ovog cilja trebalo da omeđi granice Velike Srbije i s tim ciljem je Srpski kulturni klub najviše djelovao u „graničnim oblastima“, i osnivajući najveći broj svojih odbora na prostorima gdje srpsko stanovništvo nije bilo većina i gdje je živjelo izmiješano sa drugim narodima, Albancima, Bošnjacima, Hrvatima i Makedoncima. To su bili prostori, Bosne i Hercegovine, dijelovi Hrvatske (Baranja, Slavonija, zapadni Srijem), Makedonije (tada nazivana Starom Srbijom ili Južnom Srbijom) i Vojvodine.

Srpski kulturni klub je formiran kao oblik političkog udruživanja i djelovanja, u njegov sastav su ušli političari, javni radnici, naučnici, pripadnici raznih političkih organizacija, predstavnici državnih i paradržavnih organa i organizacija, pod parolom „Srbi na okup“. Klub je djelovao kao jedinstvena i homogena organizacija, bez obzira na sastav članstva, sa ciljem spašavanja Srbije i srpstva. To je najjasnije izražavalo njegovu cjelokupnu djelatnost, sastav i stepen uticaja na državnu politiku.

U Srpskom kulturnom klubu su raspravljana najvažnija pitanja državne odnosno srpske nacionalističke politike za račun Vlade. Srpski kulturni klub je djelovao na teritoriji cijele Kraljevine Jugoslavije i imao je razgranatu mrežu odbora. Najviše odbora je osnovano na prostorima Baranje, Bosne i Hercegovine, Makedonije (tada nazivana Starom Srbijom ili Južnom Srbijom), Slavonije, Vojvodine i zapadnog Srijema. Svoje stavove i ideje Srpski kulturni klub je iznosio kroz dva glasila „Srpski glas“ i „Novu Srbadiju“.²¹

Idejni tvorci i osnivači Kluba su pojam kulture uzeli kao jednu vrstu paravana za stvarnu ulogu koju su mu namijenili. Uloga Srpskog kulturnog kluba nikada nije ni bila bavljenje kulturom i pitanjima kulture, nego primarno politička i

Stojanović, dr. Vasa Čubrilović, bivši pomoćnik ministra Risto Jojić, direktor gimnazije Dragomir Ilić, sveučilišni profesor dr. Pavle Stevanović, sveučilišni profesor dr. Slobodan Drašković, sveučilišni profesor dr. Sima Ilić, profesor učiteljske škole Sreten Stojanović, sveučilišni profesor dr. Milan Kičevac, sveučilišni profesor dr. Stevan Jakovljević, upravnik “Saveza nab. zadr. državnih činovnika” Branko Trajković, a Nadzorni odbor kluba general Živko Pavlović, rektor Beogradskog univerziteta Dragoslav Jovanović, predsjednik Kasacionog suda Rusomir Janković, direktor “Hipotekarne banke Trgovačkog fonda” Mihajlo Švabić te bivši direktor “Prometne banke” Teodosije Ristić.

²⁰ P. Simić, *Iskušenje srpske elite*, 14-15.

²¹ H. Šarkinović, *Bošnjaci od Načertanija*, 225.

s pravom možemo potvrditi tezu da je Srpski kulturni klub bio formalno „kulturni“, a zapravo je bio Srpski politički klub, s ambicijom da bude politička savjest srpstva. Intelektualna elita okupljena u Srpskom kulturnom klubu smatrala je sebe pozvanom da određuje opšti putokaz za nacionalnu politiku.²²

Klub je manje brinuo o nezavisnosti Jugoslavije i njenoj teritorijalnoj ugroženosti od strane susjednih fašističkih država, a mnogo više o velikosrpskim pretenzijama srpskih građanskih krugova.²³ Dimitrije Đorđević također potvrđuje tezu da se Srpski kulturni klub primarno bavio političkim, a ne kulturnim pitanjima, on u svome djelu „Portreti iz novije srpske istorije“, navodi sljedeće: *Namera im je bila da prouče srpsko pitanje u Jugoslaviji, da okupe predstavnike javnog i političkog života bez obzira na politička opredeljenja radi obezbeđenja ugroženih nacionalnih i kulturnih interesa srpskog naroda. Među članovima su se uskoro ukazale dve grupe, starija i mlađa. Starija, sa predsednikom Jovanovićem, bila je jugoslovenski orijentisana sa nadstranačkim namerama, dok je mlađa težila da pretvori Klub u srpsku nacionalnu političku stranku. Lozinka Srpskog kluba bila je “jako Srpstvo u jakoj Jugoslaviji”, okupljanje Srba na demokratskoj osnovi i razvijanje srpske kulture. Delatnost Kluba se razvijala na uskoj granici koja je delila načelnu i kulturnu od primenjene politike i postepeno se bližila ovoj drugoj. To je postalo sasvim očigledno kada je Klub pružio otpor Sporazumu Cvetković--Maček 1939, koji je srpske interese u Jugoslaviji žrtvovao hrvatskom autonomizmu u težnji da smiri hrvatsku opoziciju koja je ugrožavala odbrambenu snagu Jugoslavije uoči svetskog rata. Stav Kluba bio je izričito antifašistički i antikomunistički, sa osloncem na zapadne saveznike iz prošlih ratova. Prema priznatoj hrvatskoj posebnosti u Jugoslaviji Jovanović je tražio odgovarajuće priznanje posebnosti srpskog naroda kao sudeonika u poremećenoj državnoj ravnoteži.*²⁴

Ovdje se ne možemo složiti sa Đorđevićevom tezom da je Srpski kulturni klub bio antifašistički nastrojen, naprotiv bio je izrazito fašistički nastrojen, jer je Klub težio da bude glasnogovornik srpskih nacionalnih interesa i predvodnik u okupljanju građanstva oko velikosrpskog programa. Pored Đorđevića i dr. Boris Milosavljević potvrđuje tezu da se Srpski kulturni klub isključivo bavio političkim pitanjima.²⁵ Program Srpskog kulturnog kluba je bio zbir velikosrpskih programa svih značajnijih političkih partija koje su djelovale u Srbiji uz pomoć državnih institucija.

22 Ljubodrag Dimić, Srpski kulturni klub i preuređenje jugoslovenske države, *Dijalog povjesničara – istoričara*, br. 4, Zagreb 2001, 361. (dalje: Lj. Dimić, *SKK i preuređenje jugoslovenske države*).

23 S. Bandžović, *Koncepcije SKK*, 163.

24 Dimitrije Đorđević, *Portreti iz novije srpske istorije*, BIGZ, Beograd 1997, 387. (dalje: D. Đorđević, *Portreti iz novije srpske istorije*).

25 *Iako je na izričit zahtev Ministarstva unutrašnjih poslova pri registraciji u pravila rada uneto da je reč o nepolitičkom društvu. Srpski kulturni klub je od početka bio politička organizacija.* Boris Milosavljević, Pitanje pokretača i osnivača Srpskog kulturnog kluba, *Tokovi istorije*, br. 1, Beograd 2012, 29.

Ciljevi Srpskog kulturnog kluba, su uglavnom bili: ekspanzionistička politika širenja srpske vlasti na susjedne krajeve, Srbija je centar oslobođenja i ujedinjenja „sveg srpstva“, Srbija je „Pijemont srpstva“, zbog tradicije koju su Srbi imali za vrijeme srednjovjekovne Nemanjičke države, osporavanje nacionalnog identiteta svim drugim jugoslovenskim narodima i ostvarivanja prava na samoopredjeljenje, osveta Kosova i obnova srednjovjekovne srpske države, centralističko državno uređenje kojim bi se zatirala svaka nacionalna ravnopravnost, jer se njom najbolje protezala srbijanska vlast i vršila potpuna asimilacija drugih naroda, stavljanje pod kontrolu prosvjetnih, kulturnih i naučnih institucija drugih naroda kako ne bi postali „samosvjesni“ i potkupljivanjem značajnih ličnosti iz redova drugih naroda, a sve ovo bi se radilo pod dinastijom Karađorđevića kao predvodnika i obnovitelja Nemanjičkog carstva. Ove ciljeve srpske državne politike i ideologije kako je smatrao prof. dr. Slobodan Jovanović, predsjednik i osnivač Srpskog kulturnog kluba, moguće je bilo jedino ostvariti silom, koja, po njemu „čini sve“, *jer ima trenutaka kad se mora birati između dvoje: ili ubiti ili biti ubijen*.²⁶

U nacionalističkom krilu srpske intelektualne elite, kojoj je pripadao i predvodio je prof. dr. Slobodan Jovanović, postojalo je uvjerenje da je sila jedini metod kojim se međunarodni odnosi mogu rješavati u vlastitu, uvijek proglašavanu „opštu“ korist. S tim u vezi je i sam rat, radi ostvarivanja „nacionalne države“, smatran neminovnim rješenjem. U predratnim tekstovima Srpskog kulturnog kluba, legitimnost ratnog zadobijanja teritorija je prisutna, npr. u tvrdnjama da „svoju banovinu Hrvati nisu dobili na maču već putem sporazuma sa Srbima“, ili na drugom mjestu, da za Bosnu „Hrvati nisu ranije prolili ni kap krvi, ni kap znoja, ni kap mastila”.²⁷

Programski ciljevi Srpskog kulturnog kluba su bili propagiranje velikosrpske ideologije. Srpski kulturni klub je programom o Velikoj Srbiji i svojom djelatnošću postao nosilac najekstremnijih srpskih nacionalističkih stremljenja. Ovaj velikosrpski militantni nacionalizam će u vrijeme Drugog svjetskog rata biti prihvaćen kao program Ravnogorskog četničkog pokreta Dragoljuba Draže Mihailovića, a neki od najvažnijih savjetnika Draže Mihailovića su pripadali Srpskom kulturnom klubu. Pojavom Srpskog kulturnog kluba ekstremni velikosrpski militantni nacionalizam dobio je „jedinstveni ornat“, a četništvo platformu za izgradnju sopstvene političke strategije. Srpski kulturni klub je u „plemenitoj borbi za srpstvo“, ocjenjujući da je srpska nacionalna svijest između dva svjetska rata „bila u velikoj meri zapuštena“,

Srpski kulturni klub je preko svoga glasila zastupao tezu *da je srpska Otadžbina svugde gde god je Srba, od Subotice do Dalmatinskog Kosova kraj Šibenika, i od Sušaka do Devđelije. Sve zemlje gde god Srbi žive, bez obzira na plemensko-administrativne podele već izvršene ili koje će se izvršiti, srpske su*

26 H. Šarkinović, *Bošnjaci od Načertanija*, 226-227.

27 Olivera Milosavljević, *U tradiciji nacionalizma, ili stereotipi srpskih intelektualaca XX veka o „nama“ i drugima*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd 2002, 88. (dalje: O. Milosavljević, *U tradiciji nacionalizma*).

*zemlje isto onoliko koliko i hrabra Šumadija i koliko i gordi Lovćen. Srpske su zemlje i Kordun i Lika i delovi Dalmacije i delovi Slavonije, i srpska Vojvodina i srpska Bosna.*²⁸ Prema stavovima koje Srpski kulturni klub iznosio u svome glasilu, srpski narod, *smatra celu srpsku zemlju za svoju kuću, da je dobar domaćin ne samo u svojoj porodici nego i u toj velikoj porodici koja se pruža od Subotice do Devđelije i od Timoka do Jadrana, gde god dični Srbin živi.*²⁹ Saveznik i “nadkrilitelj» Srpskog kulturnog kluba bilo je i rukovodstvo Srpske pravoslavne crkve, koje je, noseći oreol “vodećeg predstavnika zavetne misli srpstva“, isticalo da je njegov stav jedinstven sa stavom cjelokupnog srpskog naroda.³⁰

Mnogi autori su suglasni da je upravo Srpska pravoslavna crkva kroz čitavo dvadeseto stoljeće bila i duhovni i svjetovni osnov velikosrpskog nacionalizma i da se otvoreno zauzimala za realizaciju programskih ciljeva velikosrpskog državnog projekta.³¹ Vodeći ljudi Srpskog kulturnog kluba su bili istaknuti članovi akademske zajednice, koji su nažalost svoj ugled stavili u službu jedne krajnje »uskogrude nacionalističke akcije. Srpski kulturni klub je postao žarište šovinističke strasti«. Veze sa predstavnicima Srpskog kulturnog kluba je održavao i Dimitrije Ljotić, vođa profašističke organizacije »Zbor«, koji je dolazio na sastanke Srpskog kulturnog kluba i učestvovala u raspravama iznoseći svoje stavove.³²

Vremensko djelovanje Srpskog kulturnog kluba možemo podijeliti na dvije etape. Prvu od osnivanja 1936. godine pa do potpisivanja sporazuma Cvetković – Maček, i drugu od augusta 1939. godine do aprila 1941. godine i kapitulacije Kraljevine Jugoslavije. Također treba istaći da su ključni ljudi Srpskog kulturnog kluba nastavili svoj rad i propagiranje ideja Srpskog kulturnog kluba i u toku Drugog svjetskog rata kroz Ravnogorski četnički pokret i Izbjegličku vladu u Londonu. U prvoj etapi svoga djelovanja Srpski kulturni klub se bavio organizacijom sastanaka na kojima su održavana predavanja iz aktualnih tema kojima su isključivo prisustvovali članovi kluba i što je od početka postalo osnovna forma rada Srpskog kulturnog kluba u navedenom periodu.

Nakon sporazuma Cvetković – Maček iz augusta 1939. godine, Srpski kulturni klub je zahtijevao reviziju donesenih rješenja i preuređenje jugoslovenske države izjašnjavajući se za srpsko – hrvatski sporazum koji bi počivao na etničkim, historijskim ili privredno – geografskim principima. Usvajanje jednog od tih načela trebalo je važiti za cijelo područje na kojem su živjeli Srbi. Pododbori Srpskog kulturnog kluba u Bosni i Hercegovini imali su prvenstveni zadatak da rade na

28 O. Milosavljević, *U tradiciji nacionalizma*, 66-67.

29 *Isto*, 77-78

30 S. Bandžović, *Koncepcije SKK*, 167.

31 *Vođe pravoslavne crkve stalno, iznova i uvijek iznova, uzimaju glavnog udjela u srpskoj političkoj kulturi.* Philip J. Cohen, *Srpski tajni rat. Propaganda i obmana historije*, Ljiljan, Sarajevo 1996, 18. (dalje: P. J. Cohen, *Srpski tajni rat*). i „... srpski teritorijalni ekspanzionizam kao supstancijalno određeno srpske nacionalne i državno – političke ideologije i djelatne politike u 19. i 20. stoljeću, uvijek je imao svoju potporu u srpskoj pravoslavnoj crkvi.“ Esad Zgodić, *Ideologija nacionalnog mesijanstva*, VKBI, Sarajevo 1999, 217.

32 S. Bandžović, *Koncepcije SKK*, 168.

isticanju njenog srpskog karaktera, a nakon sporazuma Cvetković – Maček na formiranju svijesti da cijela Bosna i Hercegovina treba da uđe u srpsku teritorijalnu jedinicu. Uz istaknutu parolu „Gde god je Srba – tu je Srbija“ srpski narod u Bosni i Hercegovini označavan je za „budnog čuvara srpske narodne svesti.“³³

Djelovanje Srpskog kulturnog kluba u Bosni i Hercegovini

Potpisivanjem sporazuma Cvetković – Maček i uspostavom Banovine Hrvatske 26. 08. 1939. godine, Srpski kulturni klub je napustio svoje „kulturno“ i „privredno“ djelovanje i u potpunosti prihvatio politička načela s ciljem preuređenja države, iako se to kosilo sa članom 3. pravila Srpskog kulturnog kluba.³⁴ Tako je Srpski kulturni klub prešao iz „kulturne“ u „političku“ fazu, napuštajući ideju „jugoslovenstva“ i jasno iznoseći svoje prave ciljeve. Srpski kulturni klub je od prvog dana kritikovao sporazum Cvetković – Maček i paralelno propagirao ideju Velike Srbije kao jedino ispravno i pravedno rješenje za zajedničku državu.

Srpski kulturni klub je smatrao da je Sporazumom i uspostavom Banovine Hrvatske, Srbima učinjena nepravda, pojedini članovi Srpskog kulturnog kluba su išli toliko daleko da ga je, na primjer, Dragiša Vasić nazvao čak “srpskim Minhenom”, jasno aludirajući na sporazum kojim su 30. 09. 1938. godine, Velika Britanija i Francuska prepustile Hitlerovoj Njemačkoj čitavu Sudetsku oblast, koja je od pamtivijeka bila sastavnim dijelom Češke. Stevan Moljević³⁵ je istupao protiv autonomije Bosne i Hercegovine i njenog odvajanja od Srbije.

33 S. Bandžović, *Koncepcije SKK*, 175-176; Lj. Dimić, *SKK i preuređenje jugoslovenske države*, 367-368.

34 Član 3. Pravila Srpskog kulturnog kluba, „Zadatak je društva da radi na negovanju srpske kulture u okviru Jugoslovenstva, sa strogim isključenjem dnevne i partijske politike.“ Drugi dio ovog člana je umetnut na zahtjev Ministarstva unutrašnjih poslova. P. Simić, *Iskušenje srpske elite*, 11. i 267.

35 Dr. Stevan Moljević (1883, Rudo), advokat u Banja Luci, član Samostalne demokratske stranke Svetozara Pribićevića, osnivač Francuskog i Engleskog kluba i predsjednik Srpskog kulturnog kluba u Banja Luci. Desetog aprila 1941. pobjegao u Crnu Goru. Član je četničkog Centralnog nacionalnog komiteta (dalje: CNK) od avgusta 1941. do kraja januara 1944. Od tada do juna 1944. jedan je od potpredsjednika Centralnog nacionalnog komiteta, od juna 1944. do početka maja 1945. sekretar Izvršnog odbora Centralnog nacionalnog komiteta, po dolasku u Štab četničke Vrhovne komande Jugoslovenske vojske u otadžbini. Početkom maja 1942, uključen u tzv. civilni (politički) dio Vrhovne komande Jugoslovenske vojske u otadžbini, u kome su se već nalazili Dragiša Vasić (potpredsjednik Srpskog kulturnog kluba u Beogradu) i dr. Mladen Žujović (član Republikanske stranke). Po povratku Vrhovne komande Jugoslovenske vojske u otadžbini iz Crne Gore u Srbiju (početkom ljeta 1943) preuzima ulogu političkog rukovodioca četničkog pokreta Draže Mihailovića i savjetnika Draže Mihailovića po političkim pitanjima (do tada je to bio Dragiša Vasić). Sa Dražom Mihailovićem organizuje (krajem januara 1944) četnički kongres u selu Ba (Valjevo). Autor je više političkih dokumenata četničkog pokreta. U Vrhovnoj komandi Jugoslovenske vojske u otadžbini je ostao sve do razbijanja četničkih jedinica od strane NOVJ (kraj aprila 1945). Vlastima DFJ predao se 3. septembra 1945. Osuđen je na 20 godina robije i poslije pomilovan. Zbornik NOR-a, Tom XIV, Knjiga 1, *Dokumenti četničkog pokreta Draže Mihailovića 1941 - 1942*, Vojnoistorijski institut, Beograd 1981, dok. br. 1, 1.

On je napadao autonomističko Sarajevo kao nosioca „bošnjakluka”, a Sarajevo i Zagreb zbog zanemarivanja Bosanske krajine iz „pohlepe”. Srpski kulturni klub je htio da, pretvaranjem ove oblasti u zapadnu predstražu Beograda kao nosioca državne nacionalne misli, stvori od Krajine centar koji bi paralisao uticaj Zagreba i Sarajeva.³⁶

Odbori Srpskog kulturnog kluba na prostoru Bosne i Hercegovine su imali zadatak da ističu njen srpski karakter i da nakon sporazuma Cvetković – Maček, rade na stvaranju svijesti da cijela Bosna i Hercegovina treba da uđe u srpsku teritorijalnu jedinicu. Uz istaknutu parolu *Gde god je Srba – tu je Srbija*, srpski narod u Bosni i Hercegovini označavan je za *budnog čuvara srpske narodne svesti*.³⁷ Srpski karakter Bosne i Hercegovine je dokazivan i etničkim sastavom, prema popisu iz 1931. godine u Bosni i Hercegovini je živjelo 1.028.139 pravoslavnih, 732.089 muslimana i 547.949 katolika.³⁸ Nastojeći da pod parolom “Srbi na okup” postane stožer oko kojeg će se okupiti svi Srbi, Srpski kulturni klub je postavljao bezuvjetne zahtjeve da se Bosna i Hercegovina pripoji srpskoj teritorijalnoj jedinici.

U njegovom djelovanju naročito mjesto je imala Vrbaska banovina. Oblasni odbor u Banja Luci, kao i podobori u Bihaću i Velikom Orašju razvili su intenzivnu djelatnost na propagiranju ideja Srpskog kulturnog kluba. Oblasni odbor ovog kluba sa sjedištem u Banja Luci, sa advokatom dr. Stevanom Moljevićem, na čelu, držao se dosljedno postavljenih ciljeva, kao i uloge Vrbaske banovine u njihovom ostvarivanju.³⁹ Program banjalučkog odbora Srpskog kulturnog kluba na čijem se čelu nalazio Stevan Moljević, je iznio sam Moljević u predavanju održanom 30. 01. 1939. godine, pod nazivom „Uloga i značaj Vrbaske banovine.“ Program je predviđao ne samo okupljanje Srba Bosanske krajine već i onih koji su živjeli u Lici, Baniji, Kordunu i sjevernoj Dalmaciji. Srbi u ovim krajevima su, po mišljenju dr. Moljevića, koji je nastojao da od Bosanske krajine stvori centar, bili “živi zid” kojim se onemogućavalo stvaranje Velike Hrvatske izvan okvira jugoslavenske države i otcjepljenje Srba u Bosni i Hercegovini od “ostalih Srba”.

Dr. Stevan Moljević, kao i Oblasni odbor Srpskog kulturnog kluba pridavali su Vrbaskoj banovini i Banja Luci naročiti značaj. Moljević je smatrao da su Srbi jedini pravi nosioci državotvorne i jugoslavenske misli, dok su svi drugi narodi u Kraljevini imali svoje zasebne političke računice. On je, zajedno sa

36 Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1988 (I – III)*, Knjiga I, Kraljevina Jugoslavija, Nolit, Beograd 1988, 305; Mira Radojević, *Bosna i Hercegovina u raspravama o državnom uređenju Kraljevine (SHS) Jugoslavije 1918-1941, Istorija 20. veka*, Časopis Instituta za savremenu istoriju, XII, br. 1, Beograd 1994, 34.

37 S. Bandžović, *Koncepcije SKK*, 175-176; Lj. Dimić, *Kulturna politika u Kraljevini Jugoslaviji*, 512.

38 Lj. Dimić, *Kulturna politika u Kraljevini Jugoslaviji*, 512.

39 S. Bandžović, *Koncepcije SKK*, 180; Safet Bandžović, *Bosanska krajina u velikodržavnim planovima srpskog kulturnog kluba i ideologa četničkog pokreta*, Zbornik radova sa Međunarodne naučne konferencije, održane u Bihaću, od 22-24. septembra 2000, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Sarajevo, Sarajevo 2011, 73. (dalje: S. Bandžović, *Bosanska krajina u velikodržavnim planovima SKK*).

Oblasnim odborom, smatrao da Srbi imaju historijsko pravo na Vrbasku banovinu i da su Bošnjaci zapravo Srbi islamske vjeroispovijesti.⁴⁰ Oblasni komitet Srpskog kulturnog kluba suprostavljao se veoma oštro svakoj pomisli na podjelu Vrbaske banovine, ili nagovještavanju ideje o autonomiji Bosne i Hercegovine i njenom vraćanju u historijske granice.⁴¹

Djelovanje Srpskog kulturnog kluba u uslovima Drugog svjetskog rata

Vlada Cvetković-Maček je 25. 03. 1941. godine, u Beču potpisala pristupanje Trojnom paktu, a samo dva dana kasnije grupa generala na čelu sa generalom avijacije Dušanom Simovićem je izvršila državni udar protiveći se pristupanju Trojnom paktu. Ovome udaru su prethodile i velike demonstracije protiv priključenja Jugoslavije fašističkome paktu. Ovaj udar je veoma naljutio Hitlera koji vrši iznenadni napad na Jugoslaviju 06. 04. 1941. godine, u kojem su pored Njemačke učestvovala Italija i druge članice Trojnog pakta, Mađarska i Bugarska. Nakon svega dvanaest dana rata vrhovna komanda je kapitulirala, a kralj i vlada su pobjegli prvo u Kairo, a zatim u London. Od Simovićeve vlade u zemlji je ostalo nekoliko članova među njima i predsjednici HSS-a dr. Vlatko Maček i predsjednik JMO-a dr. Džafer Kulenović koji su bili i ministri prethodne vlade.

Status Bosne i Hercegovine je riješen na Bečkoj konferenciji ministara vanjskih poslova Njemačke i Italije Joahima fon Ribentropa i Galeaca Čana 21. i 22. 04. 1941. godine. Zalaganjem Ribentropa odlučeno je da istočnu granicu tzv. NDH-a čini istočna granica Bosne i Hercegovine, čime je Bosna i Hercegovina postala sastavni dio tzv. NDH-a⁴². Iako su i Hitler i Musolini priznali tzv. NDH, njenu su teritoriju podijelili na okupaciona područja. Hitlerovom odlukom od 24. 4. 1941. godine, utvrđena je demarkaciona linija između njemačkog i italijanskog okupacionog područja koja je kroz Bosnu i Hercegovinu prolazila linijom Bosanski Novi, Prijedor, Banja Luka, Jajce, Travnik, Sarajevo, Rudo i dalje prema sjevernoj granici Crne Gore. Sjeverno privredno bogatije područje Bosne i Hercegovine bilo je njemačko, a južno od demaracione linije italijansko okupaciono područje.⁴³

Homogena Srbija

Projekat Stevana Moljevića glavnog ideologa četničkog pokreta u Drugom svjetskom ratu od 30. 06. 1941. godine o granicama, društvenom uređenju i spoljnoj politici „Velike Srbije“ u obnovljenoj Jugoslaviji poslije Drugog svjetskog

40 S. Bandžović, *Koncepcije SKK*, 182; S. Bandžović, *Bosanska krajina u velikodržavnim planovima SKK*, 76.

41 S. Bandžović, *Koncepcije SKK*, 183; S. Bandžović, *Bosanska krajina u velikodržavnim planovima SKK*, 76.

42 Enver Redžić, *Bosna i Hercegovina u Drugom svjetskom ratu*, Sarajevo 1998, 118. (dalje: E. Redžić, *BiH u Drugom svjetskom ratu*).

43 E. Redžić, *BiH u Drugom svjetskom ratu*, 118.

rata „Homogena Srbija“ predstavlja prvi i temeljni programski dokument četničkog pokreta i Srpskog kulturnog kluba i u Drugom svjetskom ratu. Ovaj dokument je pored glavnog teksta „Homogena Srbija“ imao i prilog u kom su dati geografska karta zamišljene poslijeratne Jugoslavije i unutar nje Velike Srbije i tekst „Naš put“, koji su kao propagandni letci dijeljeni na teritoriji tzv. NDH.

U ovom dokumentu se govori o granicama, odnosu prema ostalim narodima u Jugoslaviji odnosu prema susjednim balkanskim državama, društvenom uređenju poslije rata. Moljević kao prvu dužnost srpskog naroda ističe formiranje Velike Srbije: *Stoga se Srbima nameće danas prva i osnovna dužnost: da stvore i organizuju homogenu Srbiju koja ima da obuhvati celo etničko područje na kome Srbi žive, i da joj osiguraju potrebne strateške i saobraćajne linije i čvorove, te privredna područja kako bi joj bio omogućen i obezbeđen slobodan privredni, politički i kulturni život i razvitak za sva vremena.*⁴⁴

Prema karti koju je Moljević izradio i priložio uz „Homogenu Srbiju“, sljedeće oblasti bi ušle u sastav Velike Srbije: teritorija Srbije prije Balkanskih ratova, Makedonija, Kosovo, Crna Gora, Sandžak, Vojvodina, Bosna i Hercegovina, dijelovi Hrvatske – Dalmacija, dio Like, Kordun, Banija i dio Slavonije; pored navedenih teritorija koje su se prije Aprilskog rata nalazile u sastavu Kraljevine Jugoslavije, Moljević je planirao da u sastav Velike Srbije uđu i dijelovi Mađarske, Rumunije, Bugarske i Albanije. Poslijeratna Jugoslavija bi prema Moljeviću bila uređena na federativnom principu sa tri federalne jedinice: srpskom, hrvatskom i slovenačkom.

Da bi ostvario etnički čistu Veliku Srbiju, Moljević je u Homogenoj Srbiji predviđao i masovna protjerivanja nersrpskog stanovništva iz raznih područja, kao i razmjenu stanovništva. Moljević je smatrao da su „preseljenje i izmena stanovišta“ jedini način da se poprave odnosi između Hrvata i Srba te da će se na taj način srpsko stanovništvo zaštititi od „strašnih zločina“ koje su Hrvati i Muslimani izvršili nad Srbima.⁴⁵

Polazeći od osnovnih stavova koje propagira projekt Stevana Moljevića „Homogena Srbija“, da Srbi treba da žive u etnički čistoj državi i da ta država obuhvata sva područja na kojem Srbi žive uključujući izlazak na more, može se nedvojbeno konstatovati da se radi o fašističkom projektu genocidnog karaktera. Ovaj prvi i temeljni programski dokument četničkog pokreta i Srpskog kulturnog kluba i u Drugom svjetskom ratu je bio osnova svih četničkih programskih dokumenata u Drugom svjetskom ratu. Njegove osnovne programske tendencije su, uglavnom, potvrđivane, dopunjavane i razrađivane u brojnim drugim programskim dokumentima četničkog pokreta u Drugom svjetskom ratu.

44 Zbornik NOR-a, Tom XIV, Knjiga 1, *Dokumenti četničkog pokreta Draže Mihailovića 1941 - 1942*, dok. br. 1, 2.

45 *Preseljavanje i izmena žiteljstva, naročito Hrvata sa srpskog i Srba sa hrvatskog područja, jedini je put da se izvrši razgraničenje i stvore bolji odnosi između njih, a time otkloni mogućnost da se ponove strašni zločini koji su se dešavali i u prošlom ratu, a naročito u ovom sadašnjem, na svemu području na kome su Srbi i Hrvati bili izmešani, i gde su Hrvati i Muslimani s planom išli za istrebljenje Srba.* Zbornik NOR-a, Tom XIV, Knjiga 1, *Dokumenti četničkog pokreta Draže Mihailovića 1941 - 1942*, dok. br. 1, 2.

Četnički pokret

Nakon aprilske katastrofe dio oficira i vojnika vojske Kraljevine Jugoslavije je izbjegao zarobljavanje od strane sile Osovine. Jednu takvu grupu na području sjeverne Bosne u okolini Doboja je osnovao generalštabni pukovnik Dragoljub Draža Mihailović, koji je u vrijeme Aprilskog rata bio zamjenik načelnika štaba Druge armije vojske Kraljevine Jugoslavije. Cilj ove grupe bio je da se povuku u planinsku unutrašnjost Srbije gdje su se nadali pronaći druge dijelove jugoslavenske vojske kojima bi se pridružili i nastavili borbu protiv neprijatelja. Tokom slijedećih sedmica ta se grupa kretala kroz Bosnu i Hercegovinu najprije jugoistočno, a zatim istočno prema Srbiji. Putem su sastale i pridružile joj se neke omanje i raštrkane grupe vojnika, ali nisu našli ni čuli za neku jedinicu jugoslavenske vojske koja bi u planinama pružala otpor. U prvih nekoliko dana odstupanja tu su grupu napali neki njemački odredi, a kasnije, nakon prelaska u Srbiju, i neki žandari.⁴⁶

Glavni politički ciljevi četničkog pokreta formulirani su u nekoliko osnovnih programskih dokumenata. Polazna tačka u njima bila je ideja vodilja o „Velikoj i homogenoj Srbiji“, koja je izražena u prvom i temeljnom dokumentu četničkog pokreta u Drugom svjetskom ratu – „Homogena Srbija“ dr. Stevana Moljevića. Ideja Velike Srbije se temeljila na shvatanju da Srbi trebaju biti vodeća nacija na Balkanu. U tom cilju je, radi formiranja takve države i okupljanja svih Srba u jednoj državi zbog *spasavanja srpstva*, rat zagovaran kao nužnost.⁴⁷ Iako je u svome službenome nazivu nosio pridjev „Jugoslavenska“, Mihailović i vodeće političke i vojne ličnosti njegovog pokreta nisu bili odani ni jugoslavenskoj ideji, ni jugoslavenskoj državi u pravom smislu riječi. Njihovo jugoslavenstvo bilo je ljuska ispunjena velikosrpskim sadržajem i trebalo je služiti samo tim interesima.⁴⁸ Četništvo je bilo *oružana snaga velikosrpstva*. Ono je ideološki znalo samo za srbizam. Antihrvatstvo, antimuslimanstvo i antijugoslovenstvo su bili ideologija srpskog četništva.⁴⁹

Pored „Homogene Srbije“ još su dva temeljna dokumenta koja nam govore o ciljevima, političkom djelovanju i karakteru četničkog pokreta. Prvi dokument nosi naziv *Program četničkog pokreta Draže Mihailovića od septembra 1941. godine za vreme i posle završetka Drugog svetskog rata upućen Izbegličkoj vladi Kraljevine Jugoslavije*⁵⁰ i drugi dokument *Instrukcija Draže Mihailovića od 20. decembra 1941. komandantu četničkih odreda u Crnoj Gori i komandantu Limskih četničkih odreda o organizaciji, ciljevima i upotrebi četničkih odreda*.⁵¹ U oba ova dokumenta se otvoreno govori o genocidnoj namjeri za istrebljenje određenih

46 Jozo Tomasevich, *Četnici u Drugom svjetskom ratu*, SN Liber – Zagreb, Zagreb 1979, 118. (dalje: J. Tomasevich, *Četnici u Drugom svjetskom ratu*).

47 S. Bandžović, *Koncepcije SKK*, 187.

48 J. Tomasevich, *Četnici u Drugom svjetskom ratu*, 178-179.

49 S. Bandžović, *Koncepcije SKK*, 187.

50 Zbornik NOR-a, Tom XIV, Knjiga 1, *Dokumenti četničkog pokreta Draže Mihailovića 1941 – 1942*, dok. br. 6, 26-29.

51 *Isto*, dok. br. 34, 93-101.

nacionalnih, etničkih i vjerskih grupa kao takvih: *Pripremati da bi u danima sloma mogli izvršiti ove akcije: a) da kazni sve one koji su na zločinački način služili neprijatelju i koji su svesno radili na istrebljenju srpskog naroda; b) omeđiti »defakto« srpske zemlje i učiniti da u njima ostane samo srpski živalj; v) posebno imati u vidu brzo i radikalno čišćenje gradova i njihovo popunjenje svežim srpskim elementom; g) izgraditi plan za čišćenje ili pomeranje seoskog stanovništva sa ciljem homogenosti srpske državne zajednice; d) u srpskoj jedinici kao naročito težak problem uzeti pitanje muslimana i po mogućnosti rešiti ga u ovoj fazi i „4) Čišćenje državne teritorije od svih narodnih manjina i ne-nacionalnih elemenata. 5) Stvoriti neposredne zajedničke granice između Srbije i Crne Gore, kao i Srbije i Slovenačke čišćenjem Sandžaka od Muslimanskog živilja i Bosne od Muslimanskog i Hrvatskog živilja.“⁵² Na osnovu ova dva dokumenta u prvom redu genocidna namjera se odnosi na muslimansko stanovništvo za koje prema programu četničkog pokreta nije bilo mjesta u etnički čistoj „Velikoj Srbiji“ i čiju je teritoriju trebalo očistiti od muslimana fizičkim uništenjem i protjerivanjem na teritorije drugih država (Turska i Albanija).*

Za svo vrijeme trajanja Drugog svjetskog rata četnički pokret je funkcionisao kao instrument politike genocida, što je upadljivo prihvaćeno od strane intelektulanog i političkog vođstva u Srbiji i što se proširilo i izvan granica Srbije.⁵³ Pored ova dva temeljna dokumenta o ciljevima, političkom djelovanju i karakteru četničkog pokreta u kojima se jasno vidi genocidna namjera, trebali bi spomenuti i dokument pod nazivom „Pismo Stevana Moljevića od februara 1942. godine Dragiši Vasiću o granicama i društvenom uređenju posleratne „Velike Srbije“ u kojem se jasno vidi genocidna namjena.⁵⁴

Posebnu podršku četničkom pokretu je davao Jovanovićev kabinet u Londonu. Jovanović je od početka otvoreno zastupao velikosrpske poglede i politiku i zvanično četnike Draže Mihailovića proglasio „Jugoslovenskom vojskom u otadžbini“, a Dražu Mihailovića unaprijedio u čin armijskog generala, postavio ga za načelnika Generalštaba i ministra vojnog u svojoj vladi, i odlučno zastupao i branio njegovo djelovanje.⁵⁵ Mihailović je imenovanjem na mjesto ministra dobio

52 *Isto.*

53 P. J. Cohen, *Srpski tajni rat*, 66.

54 ...Što se tiče našeg unutrašnjeg pitanja, razgraničenja sa Hrvatima tu držimo da treba odmah, čim se ukaže prilika, prikupiti sve snage i stvoriti svršen čin:

- a) Zaposesti na karti označenu teritoriju.
- b) Očistiti je pre nego li se iko pribere.

Zaposedanje bi se mislimo, moglo izvesti samo tako ako bi se jakim odredima zaposela glavna čvorišta i to: Osijek, Vinkovci, Slav. Brod, Sunja, Karlovac, Knin i Šibenik, te Mostar i Metković, a onda pristupiti čišćenju zemlje od svih nesrpskih elemenata. Krivcima bi valjalo otvoriti put – Hrvatima u Hrvatsku, a Muslimanima u Tursku (ili Albaniju) ... Vladimir Dedijer, Antun Miletić, Genocid nad Muslimanima 1941 – 1945. – Zbornik dokumenata i svjedočenja, Svjetlost – Sarajevo, Sarajevo 1990, XXV – XXVI. (dalje: V. Dedijer, A. Miletić, Genocid nad Muslimanima).

55 Glavna brigada Jovanovićeve vlade bila je da ojača Mihailovićev položaj u zemlji i u inostranstvu. Tako je Jovanovićeva vlada poduzela još jedan korak kako bi ojačala svoju i Mihailovićevu poziciju: uredila je da kralj Petar u junu 1942. posjeti Sjedinjene Države. Kralja su srdačno primili

velika ovlaštenja koja su mu davala pravo da u ime kraljevske vlade i Krunskog savjeta donosi odluke koje su spadale u nadležnosti Vrhovnog komandanta i predsjednika Ministarskog savjeta. Na ovaj način se izbjeglička vlada, pod uticajem velikosrpskih krugova unutar i oko nje, izjasnila za četnički pokret vezujući svoju sudbinu za sudbinu četničkog pokreta.⁵⁶

Zbog ove saradnje između izbjegličke vlade i četničkog pokreta sud u poslijeratnoj Jugoslaviji je sudio prof. dr. Slobodanu Jovanoviću i osudio ga na dvadeset godina robije. Na istom suđenju na kome je i Mihailović bio osuđen na smrt i potom streljan. Jovanovićevu podršku Mihailoviću Đorđević objašnjava sljedećim riječima: *Pojava Jugoslovenske vojske u otadžbini pružila je neočekivanu i dobrodošlu podršku vladi u izgnanstvu lišenoj stvarne vlasti. Mihailovićev pokret otpora u zemlji igrao je, bar u godinama 1941-43, ulogu u ratnoj strategiji saveznika i podizao poljuljani prestiž vlade u emigraciji. Koliko je u početku Mihailović bio koristan Jovanoviću u diplomatiji, toliko mu je kasnije bio potreban u samoj zemlji zbog suzbijanja socijalne revolucije koju su zastupali komunisti. Pokret Mihailovićevih četnika, koji je u početku bio izrazito vojni, postepeno je dobijao politička obeležja u težnji da sačuva društveni i politički kontinuitet predratne Jugoslavije. U stvari, program Mihailovićevog pokreta nije se razlikovao od programa predratnog Srpskog kulturnog kluba njegovom prozapadnom orijentacijom, antifašizmom i antikomunizmom i "jakim Srpstvom u jakoj Jugoslaviji."*⁵⁷ Đorđević i na ovome mjestu ističe „anifašistički“ karakter Srpskog kulturnog kluba, ali u ovom slučaju ide još i dalje pa i četničkome pokretu pripisuje „antifašistički“ karakter.

Četnički pokret Draže Mihailovića je uživao podršku sve četiri vlade kojima su predsjedavali premijeri iz reda srpskog naroda. Još od vremena kad su prvi izvještaji o oružanom ustanku u Jugoslaviji počeli stizati do Londona, izbjeglička vlada bila je u tijesnom kontaktu s britanskim vlastima, britanci su imali potpunu kontrolu nad izbjegličkom vladom. Britanci i izbjeglička vlada su svjesno

predsjednik Roosevelt i službeni krugovi u Vašingtonu i on je proveo neko vrijeme u Sjedinjenim Državama obilazeći ratnu industriju. U to su vrijeme četnici bili vjerojatno na vrhuncu popularnosti, pa su kralj Petar i ambasador Fotic htjeli što više osnažiti poziciju generala Mihailovića. Povrh toga, Fotic je na službenim sastancima uvijek naglašavao ulogu Srba, ističući da je Nezavisna Država Hrvatska objavila rat Sjedinjenim Državama, da u otporu sudjeluju praktično samo Srbi, te da pokolje Srba vrše i sile Osovine i hrvatski ustaše. O ovome je više pisao Mario Jareb u radu „How the West Was Won: Jugoslavenska izbjeglička vlada i legenda o Draži Mihailoviću.“ U kojem upravo analizira osnovne elemente promocije o Draži Mihailoviću i njegovim četnicima i kroz analizu sadržaja te promocije zaključuje da je bio nevjerovatan raskorak između stvarnog stanja na području bivše Jugoslavije i promotivnih poruka koje su govorile o postojanju snažne vojske koja se navodno žestoko bori protiv osovinskih snaga. O uspjehu te promocije govori i spomenuta činjenica da su mediji u savezničkim zemljama dugo vremena Mihailovića i njegov navodni doprinos borbi protiv Osovine uspoređivali sa stvarnim savezničkim vojskovođama. Mario Jareb, "How the West Was Won" Jugoslavenska izbjeglička vlada i legenda o Draži Mihailoviću, *Časopis za suvremenu povijest*, god. 38, br. 3, Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2006, 1039-1056.

56 P. J. Cohen, *Srpski tajni rat*, 164.

57 D. Đorđević, *Portreti iz novije srpske istorije*, 390.

krili informacije o tome ko je pokrenuo oružani ustanak u Jugoslaviji davajući punu podršku četničkom pokretu, a zanemarujući stvarne organizatore oružanog ustanka. Jozo Tomasevich to opisuje sljedećim riječima: *Još je više dobio (misli se na Dražu Mihailovića) na prestižu kad su jugoslavenska i britanska propaganda stvorile od njega heroja u protivosovinskom svijetu. Drugo, Mihailović je imao monopol u kontaktima sa zapadnim Saveznicima, a preko izbjegličke vlade i normalan kontakt sa Sovjetskim Savezom, dok se zapadni Saveznici uopće nisu osvrtni na partizane, iako su oni bili jedina snaga koja je aktivno nastavljala s borbom protiv Osovine i domaćih kvislinga. Treće, isključivo su četnici primali skoro dvije godine ono malo materijalne i financijske pomoći koju su Britanci i vlada u izbjeglištvu mogli poslati. Svi ti faktori zajedno pojačali su unutrašnju političku poziciju četnika među Srbima i u Crnoj Gori, a istovremeno su stvarali teškoće za političku poziciju partizana.*⁵⁸

Na osnovu gore iznesenih činjenica možemo zaključiti da je politika militantnog velikosrpskog programa i srpskog nacionalizma Srpskog kulturnog kluba prihvaćena kao program četničkog pokreta Draže Mihailovića. Najbliži Dražini savjetnici, dr. Dragiša Vasić, dr. Mladen Žujović, dr. Stevan Moljević, su bili istaknuti članovi Srpskog kulturnog kluba i predstavljali su političko rukovodstvo četničkog pokreta u Drugom svjetskom ratu.⁵⁹ Srpski kulturni klub je kao glavni nosilac velikosrpske ideologije i politike uoči i u toku Drugog svjetskog rata, formulisao ideološku osnovu Četničkog pokreta u Drugom svjetskom ratu.

Zaključak

Temeljni problem ovog istraživanja se zasnivao na pitanju uloge Srpskog kulturnog kluba u srpskom velikodržavnom projektu. U okviru problema istraživanja postavili smo niz pitanja na koja smo u toku istraživanja pokušali dati odgovore. Pored formulisanja predmeta istraživanja, u teorijsko metodološkom pristupu postavili smo i sistem hipoteza sa generalnom i pomoćnim hipotezama koje smo trebali dokazati.

Na osnovu raspoloživih, relevantnih izvora saznanja uspjeli smo doći do značajnih naučnih saznanja: Srpski kulturni klub je bio najznačajniji eksponent srpskog velikodržavnog projekta u periodu između dva svjetska i u toku Drugog svjetskog rata. Program Srpskog kulturnog kluba je bio zbir velikosrpskih programa svih značajnijih političkih partija koje su djelovale u Srbiji uz pomoć državnih institucija. Ciljevi Srpskog kulturnog kluba su bili: ekspanzionistička politika teritorijalnog širenja srpske vlasti na susjedne krajeve; osporavanje nacionalnog identiteta svim drugim jugoslovenskim narodima i ostvarivanja prava na samoopredjeljenje; osveta Kosova i obnova srednjovjekovne srpske države;

58 J. Tomasevich, *Četnici u Drugom svjetskom ratu*, 137.

59 V. Dedijer, A. Miletić, *Genocid nad Muslimanima*, XXI i 561; S. Bandžović, *Koncepcije SKK*, 167.

centralističko državno uređenje kojim bi se zatirala svaka nacionalna ravnopravnost jer se njom najbolje protezala srbijanska vlast i vršila potpuna asimilacija drugih naroda. Glavni moto Srpskog kulturnog kluba je bio *Jako Srpstvo - Jaka Jugoslavija*.

Velikosrpske ideje Srpskog kulturnog kluba, iako je prestao da djeluje slomom Kraljevine Jugoslavije u Aprilskom ratu, u Drugom svjetskom ratu kroz Ravnogorski četnički pokret Dragoljuba Draže Mihailovića su obnovljene i počinju se sprovoditi agresivnim putem. Rukovodstvo i većina članova Srpskog kulturnog kluba pristupili su Ravnogorskom četničkom pokretu Draže Mihailovića kao njegovi nacionalni ideolozi. Predsjednik Srpskog kulturnog kluba prof. dr. Slobodan Jovanović je bio predsjednik Vlade Kraljevine Jugoslavije u izbjeglištvu i za vrijeme njegova mandata Draža Mihailović bio je imenovan za ministra vojnog i unaprijeđen u čin armijskog generala. U vrijeme kada se na čelu Izbjegličke vlade nalazio prof. dr. Slobodan Jovanović, četnički pokret Draže Mihailovića je počinio najmasovnije zločine protiv čovječnosti i međunarodnog prava, uključujući zločin i genocida, što je i bila politika Izbjegličke vlade.

Na osnovu gore iznesenih činjenica možemo zaključiti da je politika militantnog velikosrpskog programa i srpskog nacionalizma Srpskog kulturnog kluba prihvaćena kao program četničkog pokreta Draže Mihailovića. Najbliži Dražini savjetnici i najistaknutiji članovi, Centralnog nacionalnog komiteta, političkog rukovodstva četničkog pokreta u Drugom svjetskom ratu su bili istaknuti članovi Srpskog kulturnog kluba: dr. Dragiša Vasić, dr. Mladen Žujović, dr. Stevan Moljević, dr. Dragoslav Stranjaković, dr. Nikola Stojanović, dr. Vojislav Vujanac, dr. Pero Slijepčević i drugi. Srpski kulturni klub, kao glavni nosilac velikosrpske ideologije i politike uoči i u toku Drugog svjetskog rata, formulisao je ideološku i političku osnovu Četničkog pokreta u Drugom svjetskom ratu.

Obnovom srpskog velikodržavnog projekta na kraju 20. stoljeća Srpska akademija nauka i umetnosti kroz svoje djelovanje preuzela onu ulogu koju je u prvoj polovici 20. stoljeća imao Srpski kulturni klub - ulogu glavnog ideologa srpskog velikodržavnog projekta i učesnika/saučesnika u izvršenju najtežih oblika zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava uključujući zločin genocida.

Na kraju, a na osnovu raspoloživih i relevantnih izvora saznanja možemo utvrditi da je Srpski kulturni klub, kroz svoje programske ciljeve i djelovanje, predstavljao najznačajnijeg kreatora ideologije srpskog velikodržavnog projekta u prvoj polovici dvadesetog stoljeća.

Summary

The fundamental problem of this paper was based on the question of the role of the Serbian Cultural Club in the Greater Serbia project. Within the research problem, we asked a series of questions to which we tried to give answers during the research. In addition to formulating the subject of research, in the theoretical and methodological approach, we set a system of hypotheses with general and auxiliary hypotheses that we needed to prove.

Based on the available, relevant sources of knowledge, we managed to gain significant scientific knowledge: the Serbian Cultural Club was the most important exponent of the Greater Serbia project in the period between the two world wars and during the Second World War. The program of the Serbian Cultural Club was a sum of Greater Serbia programs of all major political parties that operated in Serbia with the help of state institutions. The goals of the Serbian Cultural Club were: expansionist policy of territorial expansion of Serbian government to neighboring areas; challenging the national identity of all other Yugoslav peoples and exercising the right to self-determination; the revenge of Kosovo and the restoration of the medieval Serbian state; a centralist state system that would suppress any national equality; because it was the best place for the Serbian government and the complete assimilation of other nations. The main motto of the Serbian Cultural Club was *Strong Serbness - Strong Yugoslavia*.

The Greater Serbia ideas of the Serbian Cultural Club, although formally and legally ceased to operate with the breakdown of the Kingdom of Yugoslavia in the April War, were renewed in the Second World War through the Chetnik movement of Dragoljub Draža Mihailović and began to be implemented aggressively. The leadership and most members of the Serbian Cultural Club joined Draža Mihailović's Chetnik Movement as its national and political ideologues. President of the Serbian Cultural Club prof. Dr. Slobodan Jovanović was the Prime Minister of the Kingdom of Yugoslavia in exile and during his mandate Draža Mihailović was appointed Chief of Staff of the Supreme Command of the Yugoslav Army in the Homeland and Minister of the Army, Navy and Air Force and was promoted to the rank of Army General. At the time when the Government in exile was headed by prof. Dr. Slobodan Jovanović, Draža Mihailović's Chetnik movement committed the most massive crimes against humanity and international law, including crime and genocide, which was the policy of the Government in exile.

Based on the above facts, we can conclude that the policy of the militant Greater Serbia program and Serbian nationalism of the Serbian Cultural Club was accepted as the program of Draža Mihailović's Chetnik movement. Draža's closest advisers and most prominent members of the Central National Committee, the political leadership of the Chetnik movement in World War II were prominent members of the Serbian Cultural Club: Dr. Dragiša Vasić, Dr. Mladen Žujović, Dr.

Stevan Moljević, Dr. Dragoslav Stranjaković, Dr. Nikola Stojanović, Dr. Vojislav Vujanac, Dr. Pero Slijepčević and others. The Serbian Cultural Club, as the main bearer of the Greater Serbia ideology and policy before and during the Second World War, formulated the ideological and political basis of the Chetnik movement in the Second World War.

With the renewal of the Serbian great-power project at the end of the 20th century, the Serbian Academy of Sciences and Arts through its activities took over the role of the Serbian Cultural Club in the first half of the 20th century - the role of the main ideologue of the Greater Serbian project. and international law including the crime of genocide.

At the end, based on available and relevant sources of knowledge, we can determine that the Serbian Cultural Club, through its program goals and activities, was the most important creator of the ideology of the Greater Serbia state project in the first half of the twentieth century.